

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş

Doç. Dr. Mehmet Ümit

Arş. Gör. Bilal Kır

1. Baskı

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

ISBN 978-975-548-485-3
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
İMÂM MÂTÜRİDÎ VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN

Editörler
Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş
Doç. Dr. Mehmet Ümit
Arş. Gör. Bilal Kır

Sayfa Düzenlemesi
Hamit Sağlam

Kapak Tasarımı
Eren Sakız

Kapak Resmi
Şerhu't-Te'vilât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 48

Baskı / Cilt: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77
Sertifika No: 44451

1. Baskı
Ekim 2019, İstanbul

İlahiyat Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI
YAYINLARI

Ümraniye
Belediyesi

Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve *Te'vilâtül-Kur'ân* Sempozyumu M.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Ümraniye Belediyesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler üzerine inşa edilen metinler, kör hakem sürecinden geçerek kitap hâline getirilmiştir. Metinlerin muhteva ve dil bakımından sorumluluğu müelliflerine, teli hakları editörlere, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA EHL-İ KİTÂB'İN HZ. İBRÂHİM ANLAYIŞINA ELEŞTİRİSİ

Fatma AYGÜN*

GİRİŞ

Hem kutsal metinleri hem de dinî gelenek ve kültürleriyle birçok farklı yönler taşımakla birlikte Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar; Hz. İbrâhim'in son derece özel ve önemli bir şahsiyet oluşunda ittifak etmektedirler. Yahudiler, Hıristiyanlar ve elbetteki biz Müslümanlar için Hz. İbrâhim, inancı ve yaşayışıyla örnek gösterilen ortak bir değer, ortak bir figürdür. Büyük bir peygamber olarak kabul edilen Hz. İbrâhim araştırmalara göre M.Ö. 2000'li yıllarda yaşamıştır; kendisinden sonra, yaklaşık kırk asır kadar uzun bir süre geçmiş olsa da; Yahudiler, Hıristiyanlar ve biz Müslümanlar tarafından büyük bir sevgi ve saygıyla anılmakta, ona bağlılık şeref sayılmaktadır.

Gerek Ehl-i Kitâb (Yahudiler ve Hıristiyanlar) gerekse Müslümanlar tarafından “Allah'ın dostu”, yani *Halîlullâh* olarak nitelendirilen ve insanlık tarihinin en önemli simalarından olan Hz. İbrâhim'in tarihte yaşamış gerçek bir şahsiyet olup olmadığına yönelik bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu minvalde Eski Ahid'de *İbrâhim* kelimesinin başta “yüce ata” mânasında *Abram* iken, daha sonra “milletlerin babası” şeklinde *Abraham* hâline¹ dönüşmesinden hareketle –Hz. İbrâhim'e ait olup olmadığı kesin olarak tespit edilememiş olsa da– M.Ö. XIX. yüzyılda yaşamış olan Akadlılara ait çivi yazılı belgelerde yer alan *A-ba-am-rama*, *A-ba-ra-ma*, *A-ba-ara-am* şeklindeki ifadeler dikkat çekici bulunmuştur.² Hz. İbrâhim'in gerçekten yaşayıp yaşamadığına ilişkin en iyi delillerin ise Ur (Mezopotamya) ve çevresinde yapılan kazılarla gün yüzüne çıktığından söz edilmiştir. Öyle ki, arkeolojik kazılarda bulunan bir tablette “Terah³ oğlu Abram” ifadesine rastlanmış olması oldukça ilgi çekici olmuştur. Abcoroğlu Elnathan tarafından Ur peygamberinin yakalanması için alınan tedbirlerin kaydedildiği başka bir belgenin varlığının yanı sıra Yahudi filozofu İbn Meymun'un (ö. 601/1205) da Hz. İbrâhim'in mevcut putperest inanca

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

1 Tekvin 17:5.

2 Sarna, “Abraham”, s.112.

3 Tarah ya da Terah, Hz. İbrâhim'in babası olarak bilinmektedir.

muhalefeti sebebiyle kötülendiği ve devrin hükümdarı tarafından tutuklatıldığından bahsetmesi ve Sabîî kaynaklarda da bu ifadelerin yer aldığını belirtmesi⁴ de dikkate değer görülmüştür. Arkeolojik kazılarla birlikte yapılan birçok çalışma göz önünde bulundurulduğunda ise sonuç olarak Hz. İbrâhim'in yaklaşık M.Ö. 2000'li yıllarda yaşamış gerçek bir şahsiyet olduğu söylenebilir.⁵

Kendisinden sonra gelen bütün peygamberlerin babası⁶ ve doğru yolu gösteren önderlerden⁷ olan Hz. İbrâhim'den övgüyle bahseden Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar onun peygamberliğini kabul etmişlerdir. Ancak Yahudiler, “Hz. İbrâhim bizdendir, biz ondanız, onun yegâne vârisi biziz” derler; Hıristiyanlar, “Biz imanda onun temsilcileriyiz, onun vârisi biziz” iddiasında bulunurlar; hatta Hz. Peygamber dönemindeki Arapların da “Biz onun soyundan geliyoruz, onun vârisi biziz” diyerek soylarını ona dayandırmak sûretiyle övündükleri bilinmektedir. Bu gruplar arasında Hz. İbrâhim'in mirası üzerinden bir tartışmaya girildiği anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ise bu tartışmayı bitirmeye yönelik olarak Allah Teâlâ, “*Ey Ehl-i Kitâb! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiçbir bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrâhim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi; bilakis o, Hanîf bir Müslümandı (tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi), Müşriklerden de değildi.*” buyurmuş ve âyetin devamında ise “*Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar; şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin dostudur.*” denilerek, Hz. İbrâhim'in vârisi olma yönündeki iddialara cevap verilmiştir. Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. İbrâhim'e vâris olmanın, ancak onun imanını, onun teslimiyetini, onun örnekliğini, insanlara olan sevgisini, merhametini ve şefkatini temsil edip yaşatmakla mümkün olacağı bildirilmiştir. Hz. İbrâhim'e yakınlığın kriterinin ise sadece “onu seviyoruz” demekle değil, aynı zamanda ona tâbi olma, ona itaat etme ile mümkün olduğu vurgulanmıştır.

Kendilerinin Hz. İbrâhim'in takipçisi olduğunu iddia eden üç semâvî din mensuplarının ortak mirasta, karşılıklı anlayış ve saygıya dayalı bir ilişki kurmaları bek-

4 Bkz. Tümer, “Âzer”, s. 316; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, s. 26-27; İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâirîn*, s. 584, 588.

5 Hz. İbrâhim'in tarihî bir şahsiyet oluşu ve M.Ö. 2000'li yıllarda yaşadığına ilişkin bulgular hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sama, “Abraham”, s. 112; Harman, “İbrahim”, s. 267; King, “Ur of the Chaldees”, s. 954-55; Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s. 139-49; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, s. 26-27; Mes'ûdî, *Murucu'z-zeheb*, II, 247, Unger, *Unger's Bible Dictionary*, s. 13.

6 Aydın, “Sunuş”, s. 10.

7 Âl-i İmrân 3/33,34; el-En'âm 6/84; el-Enbiyâ 21/72,73; el-Ankebût 29/27; es-Sâffât 37/108-113; el-Hadîd 57/26.

lenirken, çatışmalarla, çekişmelerle dolu olaylarla gündeme geldikleri bilinmekte ve bu minvalde farklı İbrâhim anlayışları dikkat çekmektedir. Biz bu çalışmada, farklı İbrâhim anlayışlarını iki yaklaşım üzerinden açıkladıktan sonra Mâtürîdî'nin konuya ilişkin değerlendirmelerini ele almaya çalışacağız.

1. KUTSAL KİTAPLARDA HZ. İBRÂHİM İMAJI

Kutsal kitaplardaki Hz. İbrâhim imajı (algısı)⁸ başlığı altında öncelikle “Eski ve Yeni Ahid’i içeren *Kitâb-ı Mukaddes merkezde olmak üzere Yahudi ve Hıristiyan İbrâhim anlayışı*”na daha sonra ise “*Kur’ân-ı Kerîm merkezde olmak üzere Müslüman İbrâhim anlayışı*”na değineceğiz.

1.1. KİTÂB-I MUKADDES’TE HZ. İBRÂHİM İMAJI

Kitâb-ı Mukaddes’in ilk bölümü olan *Eski Ahid*’deki,⁹ Abram, daha sonra ise Abraham şeklinde isimlendirilen ve Yahudilerin atası olarak sunulan “Hz. İbrâhim”; Allah’ın emirlerini eksiksiz yerine getiren, sağlam bir imana sahip yüce bir ata, bir kabile başkanı konumunda anlatılmaktadır. “Tanrı Halkı” olarak ifade edilen İsrâiloğullarının ilk peygamberi¹⁰ Hz. İbrâhim olarak gösterilmekte ve bu halkın bütün haklarının da ona verilen vaadlere¹¹ dayandığından söz edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Yahudi kutsal kitabında anlatılan Hz. İbrâhim figürünün odaklandığı temel vurgu; Tanrı’nın “toprak” ve “seçilmiş nesil/millet”¹² vaadi etrafında şekillenmektedir.

Eski Ahid ve Yahudi geleneğinde, Tanrı ve insan arasında yapılan ahidlerden bahsedildiği dikkat çekmektedir. Hz. Nûh ile yapılan *ilk ahid*, tüm insanlığı kapsadığı kabul edilmiş; *Tanrı Yahova’nın Abraham ile ahidleşmesini* esas alan *ikinci ahid* ise, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ilişkinin başlamasına referans olarak gösterilmiştir. Böylece Yahudi tarihinin/öyküsünün doğuşu Hz. İbrâhim’in (Abraham’ın) Tanrı’dan aldığı çağrı ile başlatılmıştır.¹³ Hz. İbrâhim’le yapılan ve sadece İsrâiloğullarını kapsayan söz konusu bu *ikinci ahid*; hem “seçilmişlik” inancına kaynak sayılmış, hem de Mısır’dan Fırat’a kadar uzanan “toprak vaadine” dayanak olarak kabul edilmiştir.

8 Ayrıntılı bilgi için bkz. Aygün, “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı”.

9 Eski Ahid: Yahudilerin kutsal kitabına Hıristiyanlar tarafından verilen ad. Kitâb-ı Mukaddes’in birinci bölümü.

10 Tekvin 20:7; Ryle, “Abraham”, s. 15-16.

11 Tekvin 20:7; Çıkış 6:3, 8, 32:13; Tesniye 34:4; 2. Tarihler 20:7; Mezmur 47:9, 105:5-6; Yeşaya 41:8, 51:2.

12 Mezmur 47:9; 105:5-6.

13 Halevi, *Başlangıçtan Bugüne Ortadoğu’da Tarih ve İnanç*, s. 177-178.

Eski Ahid'de nübüvvet müessesesinin Hz. İbrâhim'den öncesi için söz konusu edilmemesi, yani bu müessesenin İsrâiloğullarına has millî bir mahiyet arz etmesi dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki, *Eski Ahid*'de nübüvvet müessesesinin seyri; Tanrı'nın, "İsrâiloğullarıyla olan ilk ahdini" şahsında gerçekleştirdiği İbrâhim'le başlatılmış, Mûsâ ile zirve noktasına çıkartılmış ve nihâyet Malaki¹⁴ peygamberle sona erdirilmiştir. Bununla birlikte her ne kadar *Eski Ahid*'de Hz. İbrâhim, bir peygamber olarak takdim edilmiş olsa da onun sağlam inancı¹⁵ dışında, insanlara verdiği herhangi bir dinî mesajı, dinî bir tebliği yer almamaktadır. Dahası Hz. İbrâhim'in müstakil bir din kurduğu yönünde de herhangi bir ifadeye de rastlanmamaktadır; zaten Yahudi geleneğinde, Hz. İbrâhim'in Yahudilik dini üzerinde olduğu iddia edilmektedir.

Eski Ahid'de İsrâiloğullarının babası¹⁶ olarak anlatılan Hz. İbrâhim'in Tanrı ile yaptığı ahid; İshâk¹⁷ ve Yâkub'la¹⁸ tekrarlanmış, ayrıca Rab Yahova'dan *Abraham'ın Tanrısı*, *İshâk'ın Tanrısı*, *Yâkub'un Tanrısı* şeklinde söz edilmiştir.¹⁹ İsrâil kavminin *Abraham'ın soyu*²⁰ ve *onun Tanrısının halkı*²¹ olarak bahsedilen Yahudi kutsal kitabında, anlaşılacağı üzere Kenan diyarına ilişkin dile getirilen tüm haklar, Tanrı'nın Abraham'a verdiği vaad ve ahidlerle ilişkilendirilmiş;²² Rabb'e teslimiyeti ve sağlam inancıyla "*Rabb'in dostu*"²³ şeklinde vasıflandırılan Hz. İbrâhim, her fırsatta örnek bir şahsiyet olarak gösterilmiştir.

Yeni Ahid'deki²⁴ İbrâhim anlatısında, özellikle Hz. İbrâhim'in imanından övgü ile bahsedilmesi,²⁵ Pavlus'tan itibaren ise Hıristiyanların Hz. İbrâhim'i bir iman modeli olarak kabul etmeleri dikkat çekicidir.²⁶ Buna göre; Hz. İbrâhim'in yaptığı tebliğlerde Hz. İbrâhim'den bahsetmiş, soydan ziyâde asıl önemli olanın "*onun yolunda olmak*" olduğunu anlatmış ve Yahudilerin inatlarından vazgeçerek kendisine inanmalarını istemiştir.²⁷ Tanrı tarafından İbrâhim'e verilen "*Yeryüzündeki bütün*

14 Yahudilikte peygamberlik, Malaki ile sona ermektedir. Malaki peygamberin kimliği hakkında tartışmalar vardır, onun Mordehay ya da Ezra olabileceği düşünülmüştür. Bkz. Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", s. 691.

15 Hicks, "Abraham", s. 15-16.

16 Yeşaya 51:2.

17 Tekvin 26:3.

18 Tekvin 28:13; 35:11-12.

19 Tekvin 26:24; Çıkış 3:6,15,16; 4:5; Ester 13:15; 14:18; Mezmur 46:10.

20 Yeşaya 41:8; Yeremya 33:26; Mezmur 105:6; 2. Tarihler 20:7.

21 Mezmur 47:9.

22 Çıkış 6:3, 8; 32:13; Tesniye 34:4.

23 2. Tarihler 20:7; Yeşaya 41:8.

24 Yeni Ahid: Kitâb-ı Mukaddes'in yalnızca Hıristiyanlara ait olan ikinci bölümüne verilen ad.

25 İbranilere Mektup 11:17; Yakup 2:21-23.

26 Harman, "İbrahim", s. 268.

27 Yuhanna 8:31-47.

halklar senin soyun aracılığıyla mübarek kılınacaktır" şeklindeki vaade²⁸ açıklık getiren *Yeni Ahid*'de; Hz. İsa'nın bütün insanlığın günahlarının affedilmesi, kurtuluşa ermesi için gönderildiğinden, çarmıha gerilip acı çektiğinden/kendini feda ettiğinden söz edilmiş ve böylece Hz. İbrahim'e verilen vaadin gerçekleştiği kabul edilmiştir. Bu anlayışa göre; Tanrı, İbrahim'e vaade bulunduğu zaman –üzerine ant içeceği daha üstün biri olmadığından– "*Seni kutsadıkça kutsayacağım, soyunu çoğalttıktan çoğaltacağım*" diyerek İbrahim üzerine and içmiştir. *Yeni Ahid*'de anlatılan İbrahim karakterinin; verilen emirlere boyun eğmesi,²⁹ sabırla ve Allah'a teslimiyetle vaade erişmesi,³⁰ imanını eylemleriyle etkin hâle getirerek *Tanrı'nın dostu* unvanını alması³¹ aynı şekilde hanımı Sara ile birlikte çocuk vaadine şüphe etmeyerek iman etmeleri³² gibi birçok ifade, Hıristiyanlarca Hz. İbrahim'e özel bir konum verilmesinde ve onun yüce bir şahsiyet olarak kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca Luka İncili'nde; Hz. İsa'nın karşılaştığı bazı kimselere "*İbrahim'in kızı, İbrahim'in oğlu*"³³ şeklinde hitap ederek onları onurlandırdığından bahsedilmiştir. *Yeni Ahid*'de Hz. İbrahim'in öte dünyada; İshâk, Yâkub ve diğer peygamberlerle birlikte *Tanrı'nın Egemenliği*'nde olacağı³⁴ belirtilmiş, doğudan ve batıdan birçok insanın gelerek *Göklerin Egemenliği*'nde İbrahim, İshâk ve Yâkub'la birlikte sofraya oturacakları³⁵ anlatılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Hıristiyanların, yalnızca Hz. İsa'nın öğretilerine uyanların kurtuluşa ereceği yönündeki inançları ile Hz. İbrahim'in de İsa Mesih tarafından kutsanacağı tarzındaki düşünceleri³⁶ birlikte dikkate alındığında konuya ilişkin temel vurgu daha da belirgin bir hâle gelmektedir.

1.2. KUR'ÂN-I KERİM'DE HZ. İBRÂHİM İMAJI

Kitâb-ı Mukaddes'te âdeta bir roman kurgusu formunda anlatılan Hz. İbrahim figürü, tarihî bilgi verme gâyesi gütmeyen "insanlara örnek gösterme ve onları uyarma" maksadıyla insanlara seslenen Kur'ân-ı Kerîm'de; diğer bütün kıssalarda olduğu gibi, *tevhid mücadelesi* merkeze alınarak anlatılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve diğer İslâmî kaynaklarda mümtaz bir konuma sahip olan Hz. İbrahim; Allah'a

28 Elçilerin İşleri 3:18, 25-26; Galatyalılar 3:16; Romalıları Mektup 4:18-25.

29 İbranilere Mektup 11:8-9; Yakup 2:21

30 İbranilere Mektup 6:13-18.

31 Yakup 2:22-23.

32 İbranilere Mektup 11:11.

33 Luka 13:16; 19:9.

34 Luka 13:28.

35 Matta 8:11.

36 Matta 3:8-9; Resullerin İşleri 4:12; 13:26, 47; Romalıları Mektup 3:24; Galatyalılara Mektup 3:6-9; 2. Selanikilere Mektup 2:14.

gönülden yönelip itaat eden hidâyet önderi örnek bir muvahhid, tek başına ümmet,³⁷ kelimelerle sınanmış,³⁸ soyuna kitap ve peygamberlik verilen³⁹ *ulu'l-azm* bir peygamber,⁴⁰ Hanîf, Müslim, *ebû'l-enbiyâ*,⁴¹ imâm ve lisân-ı sıdk⁴² gibi vasıflarıyla öne çıkan, kendisinde güzel örnekler bulunan,⁴³ Hakk'a yönelmiş⁴⁴, Allah'ın dostu⁴⁵ yüce bir önderdir. Özellikle onun tevhid inancını tebliği esnasında başvurduğu tartışma yöntemi, muhakeme tarzı, mânevî ve ahlâki özellikleri, örnek kişiliği öne çıkartılmış; Hz. İbrâhim'e olan yakınlığın ise ancak ona tâbi olanlar, iman edenler ve Hz. Peygamber için söz konusu edilebileceği belirtilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'in dinine isim olarak verilen *Hanîflik* kelimesi dokuz yerde müşrikliğin karşıtı⁴⁶ olarak, üç yerde de "tevhid ve ihlas ile dinde doğruluk"⁴⁷ mânasında kullanılmıştır. *Hanîflik* kelimesi âyeti kerimelerde, İbrâhim'in (a.s.) imanını ve dinini ifade etmekte kullanıldığı gibi⁴⁸ Hz. İbrâhim'in din bakımından, Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden olmadığını⁴⁹ vurgulamak için de belirtilmiş, *sıdkı bütûn bir peygamber*⁵⁰ olarak vasıflanan Hz. İbrâhim, Yüce Allah tarafından *Hanîf* olarak adlandırılmıştır. Hz. İbrâhim de bizzat kendisini "Hanîf" olarak tanıtmıştır⁵¹. Yani Kur'ân-ı Kerîm'de *Hanîflik Dini* hem müşrikliğin zıddı anlamında, hem de Ehl-i Kitâb'ın dininden farklı bir din olarak ifade edilmiş; *Hanîflik Dininin* insan fitratına uygunluğuna⁵² dikkat çekilmiştir; dahası tüm insanlık da *Hanîfler* olarak Allah'a kulluk etmeye⁵³ dâvet edilmiştir. Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim hakkında tartışan Yahudi ve Hıristiyanları uyarmıştır.⁵⁴

37 en-Nahl 16/120.

38 el-Bakara 2/124.

39 en-Nisâ 4/54; el-En'âm 84-87; Ankebût 29/27; el-Hadîd 57/26.

40 el-Ahzâb 33/7; eş-Şûra 42/13.

41 Neccâr, *Târihu'l-Enbiyâ*, s. 95.

42 eş-Şuara 26/84.

43 el-Mümtehine 60/4.

44 el-Bakara 2/135; en-Nisâ 4/125

45 en-Nisâ 4/125.

46 el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; en-Nisâ 4/125; el-En'âm 6/79, 161; en-Nahl 16/120, 123; el-Hac 22/31.

47 Yûnus 10/105; er-Rûm 30/30; el-Beyyine 98/5.

48 el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; en-Nisâ 4/125; el-En'âm 6/79, 161; en-Nahl 16/120, 123.

49 el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67.

50 Meryem 19/41.

51 el-En'âm 6/79.

52 el-Bakara 2/130, er-Rûm 30/30.

53 el-Beyyine 98/5.

54 Âl-i İmrân 3/65-68.

Kur'ân-ı Kerîm'deki "*millete İbrâhime hanîfen*"⁵⁵ ifadesindeki *millet* kelimesi "din" mânasındadır;⁵⁶ bu "din" anlamındaki *millet* tâbiri, bütün peygamberlerin kavimlerini çağırıldığı "*İbrâhim'in dini*"⁵⁷ anlamında sekiz yerde geçmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'den sonra gelen bütün peygamberler, Hz. İbrâhim'in oğulları Hz. İshâk ve Hz. İsmâil yoluyla devam eden zürriyet zincirinin halkalarını oluşturmaktadır; buna göre nübüvvet zincirinin son halkası ise Hz. İsmâil yoluyla Hz. İbrâhim'e bağlanan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tamamlanmaktadır.

2. MÂTÜRİDÎ'NİN, "EHL-İ KİTÂB'IN HZ. İBRÂHİM ANLAYIŞIYLA İLGİLİ" DEĞERLENDİRMELERİ

Mâtürîdî, "Ehl-i Kitâb"ı Allah'tan gelen tevhide dayalı din anlayışını ve kitabı koruyamayanlar, yani Tevrat ve İncil ehli olarak tanımlamıştır.⁵⁸ Öyle ki o, nübüvvet müessesesini Allah'ın insanlara bir lütfü⁵⁹ olarak değerlendirmiş, Hz. Âdem'den başlayarak son peygamber Hz. Muhammed'e dek tüm peygamberlerin "tevhid merkezli aynı din anlayışını" getirdiğini ifade ederek tevhid inancını koruyamayan ya da inat ve kibirleri yüzünden tahrif eden Ehl-i Kitâb'ın "Yahudiler ve Hıristiyanlar" olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb'ı yani Yahudilik ve Hıristiyanlığı inkâr etme/küfre düşme yönünden "bâtıl din" kapsamında değerlendirmiştir.

Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb'ın bütün ilâhî dinlerin vazgeçilmez temel unsuru olan tevhid inancına, tevhid geleneğine ve nübüvvet müessesesine âşına olduğundan söz etmiş, bu tevhid inancından sapma ile birlikte bütün peygamberlerin tebliğ ettiği "aynı, bir ve tek olan din" de farklılaşmalar, bozulmalar olabildiğinden bahsetmiştir. Bozulan dini aslına döndürmek, kulluğu sadece Allah'a yöneltmeye çağırarak insanları doğru yola iletmek için gönderilen bütün peygamberler ise,⁶¹ Kur'an'da Müslim⁶² olarak vasıflanmıştır.

"Hak din" tek olmasına rağmen, insanların zamanla farklı din ve mezhepleri benimsemelerini Ra'd sûresinin 17. âyetine göre açıklayan Mâtürîdî, "Hak din"i gökten inen suya benzetmektedir. Yani o, "hak din" in, tıpkı gökten tek tür saf suyun inmesinde olduğu gibi bir ve aynı olduğunu belirtmiş, işte bu gökten inen temiz ve tatlı saf suyun yeryüzünün farklı cevherleriyle karışması sonucu nasıl ki yapısında,

55 el-Bakara 2/135.

56 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, VIII, 214-215.

57 el-Bakara 2/130, 135; Âl-i İmrân 3/95; en-Nisâ 4/125; el-En'âm 6/161; Yûsuf 12/38; en-Nahl 16/123; el-Hac 22/78.

58 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 266; III, 254; IV, 160; V, 263.

59 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, III, 356.

60 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 47, 187, 225, 250-253, 266; III, 250, 254; IV, 162, 283; V, 261, 263, 271; VI, 110; VIII, 106, 114; XVII, 174-175, 285-286.

61 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 112; VIII, 106, 174; IX, 271-272; XIII, 174-176.

62 el-Bakara, 2/131, 136; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 249-250, 253.

renginde, tadında ve kokusunda değişim olabiliyorsa, tuzlu ya da acı bir hâle dönüşebiliyorsa dinlerin de değişip dönüştürülerek kendisinden faydalanılamayan bir hâle getirildiğinden bahsetmiştir. O, söz konusu bu benzetmeyle gökten inen, saf, temiz ve kendisinden faydalanılan tatlı suyu “hak din”; değişip dönüşen kendisinden faydalanılamayan tuzlu ve acı suyu ise “bâtıl din”⁶³ olarak ifade etmiştir. Hak din, Allah katında tek ve geçerli olan, kendisinden faydalanılan bir özelliğe sahiptir ki, bu “hak din” bütün peygamberlerin tebliğ ettiği aynı dindir, yani “tevhid dini”dir.⁶⁴

İnsanların çeşitli din, mezhep ve yollar benimsemelerini, bir realite olarak⁶⁵ kabul eden Mâtürîdî, bu durumu açıklarken ise “hak din”in aynı ve tek olmasıyla birlikte kültür, dil, karakter, fizikî ve psikolojik farkların görüş, anlayış ve inanışlar üzerinde etkili olabildiğine dikkat çekmiştir. Dini “tevhid inancı” olarak değerlendiren Mâtürîdî, şeriatı insanın ferdî ve sosyal hayatını düzenlemek için konulan “amelî-dinî hükümler” olarak⁶⁶ yorumlamıştır. Yani bütün peygamberler aynı dini tebliğ etmiş iken her peygamberin şeriatı ve ahkâmı; öz itibarıyla aynı ilkelere dayanmakla birlikte toplumdan topluma, zamandan zamana bazı noktalarda farklılık gösterebilmiştir; ona göre dinde değişme ve nesh olmaz, fakat şeriatlarda toplumun durumuna ve özelliğine göre çeşitlilik, nesh ve değişim mümkündür. Bu durum yani şeriatlardaki çeşitlilik bir imtihan vesilesi olarak da düşünülebilir.⁶⁷ Esasında şeriat (hukuk), detay hükümler bakımından değilse bile, temel prensipler açısından dinin inanç, ibâdet ve ahlâk gibi temel unsurlarından bağımsız değildir.⁶⁸ Mâtürîdî, *dindeki* tevhid, ahlâk ve ibâdetin sabitliğinden bahsederken ya da *şeriatlardaki* dinamik yapıdan, neshten, değişken boyuttan söz ederken din ve şeriat ayrımı yapsa da, din ve şeriatın tamamen farklı, birbirinden bağımsız olduğunu iddia etmemiştir. Zira o, bütün peygamberlerin bir rehber olarak insanları Allah’ın dinine ve O’nun emirlerine uymaya çağırdıklarını, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibâdetlerin daha önceki peygamberlerin şeriatlarında da mevcut olduğunu, bu ibâdetlerin öz itibarıyla aynı olduklarını fakat teferruatta bazı farklılıklar taşıyabileceğini belirtmiştir.⁶⁹ Yani o,

63 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 223-224; IV, 249; VIII, 233.

64 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 249; VI, 350; VIII, 233; XIII, 175-176.

65 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 258; VII, 413-414.

66 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 271-272; XIII, 174-175; Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, s. 46-92.

67 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 198-202, 257-258; V, 137.

68 Kahraman, “Ebû Hanîfe’de Din ve Şeriat Ayrımı Var mı?”, s. 474.

69 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 110, 338-339; II, 339; V, 137, 258; VIII, 106; IX, 271-272, 406; XIII, 174-175; Mâtürîdî’de din-şeriat ayrımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özdeş, “Mâtürîdî’nin Din ve Şeriat Anlayışı”, s. 123-137; Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, s. 205-213; Şahin, *Mâtürîdî’ye Göre Din*, s. 43-45; Özcan, *Mâtürîdî’de Dinî Çoğulculuk*, s. 46-92; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 39-43; Sarıkaya, “Mâtürîdî’nin Din Anlayışında Hoşgörü”, s. 147-150; Önal, “Mâtürîdî’ye Göre İslam Dışı Dinler”, s. 55-71.

hem “tevhid dininin” tek, değişmez ve evrensel oluşuna hem de toplumsal, kültürel farklılıkların şerâtlardaki bazı noktalarda değişim rolüne dikkat çekmiştir. Bununla birlikte “*Bugün dininizi kemâle erdirdim ve üzerinize olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim*”⁷⁰ âyetini ele alırken Mâtürîdî, Allah'ın inanılıp yapılmasını istediği bütün emir, uygulama ve hükümlerin bu kemâle erdirilen dinin yani İslâm'ın kapsamı içerisinde olduğunu ifade etmiştir.⁷¹

Ehl-i Kitâb'ın (Yahudi ve Hıristiyanların) da başlangıçta Allah katında mutlak ve tek din olan “Tevhid Dini”ne, yani “İslâm”a muhatap olmakla birlikte zaman içerisinde taklit, taassub, inat ve kibirleri nedeniyle dinlerini tahrif ettiklerini, tevhid dininden uzaklaştıklarını, çeşitli yorumlarla tevhid dinini bozduklarını belirtmiştir. Düşünebilen her insana hitap eden tevhid inancını, bozmadan koruyabilenlerin ise sadece İslâm ümmeti olduğunu ifade etmiştir.⁷² Mâtürîdî, İslâm'dan başka din arayanların hüsrana uğrayacaklarını, Allah katında geçerli olan tek dinin İslâm olduğunu belirtmiştir. Hz. Muhammed son peygamber olduğu için de onun şerâtının nesh edilemeyecek özellikte olduğunu vurgulamıştır. Yani ona göre, Allah'ın sünneti, önceki peygamberin şerâtının bir başka peygamber tarafından neshedilmesi (geçmiş ümmetlerin şerâtlarını yürürlükten kaldırması, hükümlerini değiştirmesi) iken; Hz. Muhammed'in ümmeti hakkındaki sünneti ise nübüvveti Hz. Muhammed'le sona erdirip, onun şerâtını kıyâmete dek geçerli kılmasıdır. Öyle ki Hz. Peygamber'in şerâtı, vefatından sonra başka bir şerâtle neshedilmemiştir ve Allah'ın onun şerâtını kıyâmet gününe kadar bâki kılması sanki onu hayatta bırakması gibidir.⁷³

İnancı ve yaşayışıyla yüce bir mevkiye ve özel bir konuma sahip olan, imanın büyük sembolü olarak benimsenen Hz. İbrâhim'in, Ehl-i Kitâb (Yahudiler, Hıristiyanlar) tarafından sahiplenilmesine dikkat çeken Mâtürîdî, onların kendilerini İbrâhimî miras üzerinde göstererek kendi yollarını, dinî tutum ve geleneklerini meşrulaştırma çabalarından bahsetmiştir, bu minvalde Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili âyetlere atıfta bulunmuş ve Ehl-i Kitâb'ı eleştirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuya ilişkin Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“De ki: 'Ey Ehl-i Kitâb! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a kulluk edelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizde bazıları diğer bazılarını rab edinmesin. Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz Müslümanlarız' deyin.”

“Ey Ehl-i Kitâb! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz?”

70 el-Mâide 5/3.

71 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 150-151; Konuya ilişkin ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 266-277, 351-352; IV, 283; V, 249, 258; VI, 349-350; VII, 413-414; VIII, 233; XIII, 174.

72 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 150.

73 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 250-251, 257-258; IX, 259; XI, 377.

“İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiçbir bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz.”

“İbrâhim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi; bilakis o, Hanîf bir Müslümandı (tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi), müşriklerden de değildi.”

“Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar; şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin dostudur.”

İmâm Mâtürîdî, Âl-i İmrân sûresinin 64. âyet-i kerimesinde yer alan Ehl-i Kitâb'a yönelik Allah Teâlâ'nın buyurduğu “Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin” ifadesindeki müşterek olan sözün “ihlas” ve “tevhid” olduğunu ifade etmektedir. Mâtürîdî bu konuyu açıklarken şöyle demektedir:⁷⁴

“Çünkü kulluk; göklerin, yerin yaratıcısı ve kendi Rableri olduğu noktasında hepsinin hemfikir olduğu Allah'a -yalnızca Allah'a- yönelik olur. Dolayısıyla onlar kulluklarını kendilerine nimetler ihsan edenden başkasına göstermemelidirler; zira ibâdet etmek nimetleri ihsan edene teşekkür etmek ve karşılık vermek anlamına gelir... Tek bir varlığa yönelik kulluk, pek çok şeye kulluktan daha hafif ve daha kolaydır. Ayrıca size nimetler ihsan edene kulluk etmeniz hiçbir nimet vermeyene kulluktan daha iyidir. Çünkü birinin başka birine nimet vermesi, sonra da onun kalkıp nimet verene başkalarını ortak kılması aklen de zulüm ve haksızlıktır...”

Mâtürîdî, bu âyette geçen “kelimetin sevâin” ifadesine dikkat çekerek, müşterek sözün, “hak ve âdil olduğu konusunda ortaklaşa kabul edilen bir söz” olduğunu; “sevâ” sözcüğünün “kulluğu ve tevhidi sadece Allah'a tahsis etmek” anlamına geldiğini, bu anlamın da “bir şeyi ait olduğu yere koymak” mânasında “adâlet”i ifade ettiğini belirtmiştir. Mâtürîdî, “Allah'a itaatten, O'nun bir/tek olduğunu kabul etmekten ve kulluğu sadece O'na tahsis etmekten yüz çevirenlere: Şahit olun ki biz Müslümanlarız, deyin”, ifadesini ise “Biz kulluğu sadece Allah'a ait kılan ve teşekkürü sadece bize nimetler ihsan edene yapan insanlarız, deyin.” şeklinde⁷⁵ açıklamıştır.

İmâm Mâtürîdî, Âl-i İmrân sûresinin 65. âyet-i kerimesinde yer alan “Ey Ehl-i Kitâb! İbrâhim hakkında niçin tartışsınız?” şeklindeki ifadeyi açıklarken Yahudilerin Hz. İbrâhim'in Yahudi, Hıristiyanların ise onun Hıristiyan olduğunu iddia ettiklerine değinmiştir ve âyetin “Hz. İbrâhim'in dini” hakkındaki tartışmaya gönderme yaptığını ifade etmiştir. O, “Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi.” ifadesinin iki şekilde anlaşılabileceğini belirtmiştir ki: **Birinci yorum;**

74 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 324-326.

75 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 325.

Tevrat ve İncil'in Hz. İbrâhim'in ölümünden sonra nâzil olmasına ilişkindir, yani Hz. İbrâhim daha önce yaşadığı ve onu görmedikleri hâlde onun kendi dinlerinden olduğu iddiasının geçersizliği yönünde izah edilmiştir. **İkinci yorum** ise; Tevrat ve İncil'in Hz. İbrâhim'den sonra nâzil olmasının yanında her ikisinde de “onun *hanîf bir müslüman* olduğuyla” ilgili beyanının yer almasını konu edinmiştir. Bu ikinci görüşe göre, “*Onun hanîf bir Müslüman olduğunu hiç düşünmüyor musunuz?*” buyrulmuş olmasıyla Yahudi ve Hıristiyanların iddiaları yalanlanmış, müşriklerden de olmadığı belirtilerek onun tek Allah'a boyun eğip inanmış olduğu vurgulanmıştır.⁷⁶

İmâm Mâtürîdî, tefsirini yaptığı âyetlerde Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İbrâhim'in Müslüman olduğunu bildiklerinden, ancak delilleri olmadığı hâlde inatla iddialarında ısrar ettiklerinden bahsetmiştir. Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb'ın iddialarına karşılık, Resulullâh'ın, Tevrat ve İncil'de neler olduğunu bilmemesine, peygamberliğine işaret eden “*Allah'tan aldığı gayba ait bilgiyle*” yani Allah'ın bildirmesiyle Hz. İbrâhim hakkında bilgi vermesine, bu bilgilerin ise onların kitaplarında yer almasına dikkat çekmiştir.⁷⁷

İmâm Mâtürîdî, Âl-i İmrân sûresinin 66-67. âyet-i kerimelerini açıklarken “*İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız.*” âyetinin; dinde bir konunun ancak bilgiye dayalı olarak tartışılabileceğini, insanların bilgi sahibi olmadıkları bir konuyu tartışmamaları gerektiğini, peygamberlerin de kavimleriyle delillerle tartıştığını belirttiğini vurgulamaktadır. Bu âyete göre *dinde deliller bağlamında tartışmayı uygun görmeyen kimselerin iddiaları yanlıştır, geçersizdir.*⁷⁸ Bu bağlamda Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İbrâhim üzerinden yürüttükleri tartışma da geçersizdir.

İmâm Mâtürîdî, Âl-i İmrân sûresinin 68. âyet-i kerimesinde yer alan “*Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir.*” buyruğunu açıklarken; birine en yakın olmayı “ona tâbi olma, ona itaat etme” çerçevesinde değerlendirmiş, bu açıklamanın ise akla uygun olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Hz. İbrâhim'e tâbi olan kişiler; ona tâbi olanlar, iman edenler ve Resulullâh'tır. Mâtürîdî, “*Allah da mü'minlerin dostudur.*” şeklindeki âyete değinirken; Allah'ın mü'minlerin dostu, en yakın ve koruyanı olduğunu ifade etmiş, Ehl-i Kitâb'ın Hz. İbrâhim hakkındaki tartışmasında, Allah'ın onların ileri sürdükleri iddialar konusunda hakkı ortaya çıkarmasıyla, onların ahmaklıklarını def etmesiyle mü'minlere olan dostluğunu gösterdiğini söylemiştir.⁷⁹ Ayrıca o, müşriklerle yapılan tartışmalarda genellikle “tevhid ve öldükten sonra dirilme” meselelerinin öne çıktığını ifade etmiş; vahye âşına

76 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 327.

77 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 327-328.

78 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 327.

79 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 328.

olma yönünden bazı ortak yönlerin bulunabildiği Ehl-i Kitâb ile yapılan tartışmalarda ise daha çok onların kendi kitaplarında yer alan konulardan söz edildiğini belirtmiştir.⁸⁰

Ehl-i Kitâb ile olan tartışmaların iki yönünden bahseden Mâtürîdî,⁸¹ *birinci yönün* “gabya ait, vahiy yoluyla verilmiş, her iki grup için de delil sayılan bilgi” ile ilgili olduğunu ifade etmiş, *ikinci yönün* ise Ehl-i Kitâb’ın duydukları şüphelerin, Hz. Peygamber’e tâbi olmalarını engelleyen hususların ortadan kalkmasına rağmen, onların ahmakça tutumlarına ilişkin olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki, Kur’an onların kitaplarını övmekte, bu kitapların aslının hak ve doğru olduğuna şahitlik etmektedir, onların peygamberlerine iman etmenin gereğine de vurgu yapmaktadır; zira peygamberler ve ilâhî kitaplar arasında, Allah’a kulluğa ve O’nun tek ilâh olduğuna dâvet konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Bununla birlikte Ehl-i Kitâb iktidarın kendilerinde kalması için peygamberleri yalanlamış, hatta kitaplarını ve peygamberlerini yalanlayan müşriklere –yani dinlerinin aslına dost olanlara karşı düşman olanlara– yardım etmiştir. İşte Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb’a mensup bu kimselerin akılsızlığı tercih edip hakkı terk etmeleri, İslâmiyet hakkında şüphe duymaları, bâtılda direnmeleri sebebiyle uyarıldığından bahsetmiş, söz konusu âyetlerle onların hatalarına karşılık güçlü bir delilin varlığından söz etmiştir. Zira, Hz. Peygamber onların kitaplarının dilini bilmediği hâlde orada yazılı olan her şeyi Allah Teâlâ’dan gelen vahyî bilgi sayesinde başka bir dilde haber verebilmiştir. Mâtürîdî ayrıca burada, Hz. İbrâhim’e soy isnadında bulunan müşriklerden de söz etmiş, onların kendi içlerinden bir uyarıcıyı isteyip durmakla birlikte, bu istekleri gerçekleşince çıkar çatışmaları sebebiyle, o uyarıcıya yani Hz. Peygamber’e düşman kesildiklerine⁸² değinmiştir.

Ehl-i Kitâb’tan Yahudilerin Hz. İbrâhim’le ilişkilendirdikleri “ahid ve ırk” sebebiyle üstünlük iddiasını eleştiren Mâtürîdî, Kur’ân-ı Kerîm’de de *İsrâiloğullarından alınan ahidden, misaktan* bahsedildiğine dikkat çekmiştir. Bu ahidden kastın; “Allah’ın emir ve yasaklarına uymak, gerçekleri gizlememek, gönderilecek peygambere iman edip yardımcı olmak, müjdelenen peygamberin Tevrat’taki sıfatlarını açıklayarak onu tasdik etmek” olduğunu ifade etmiştir. Yahudilerin nimetlendirilmesinden kasdın ise, Allah’ın Yahudileri Firavun’un zulmünden kurtarması ve onlara hidâyet vermesiyle üstün kılması anlamında kullanıldığını belirtmiştir, ancak, onlara verilmiş olan bu üstünlüğün kıyâmete dek sürecek bir durum olmadığından da söz etmiştir. Yani Yahudilerin aksine, Mâtürîdî, “seçilmişlik, üstünlük” ve “Allah’ın sevgisinin” Hz. İbrâhim’le ilişkilendirilen ırk ya da ahidin kendisiyle değil, ancak “emir ve yasaklara uyulmasıyla, verilen sözlerin tutulmasıyla, peygamberlerin tümüne imanla” ilgili olduğunu vurgulamıştır. O, Yahudilerin ahidlerini, yeminlerini

80 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 329.

81 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 329-330.

82 el-Fâtır 35/42.

tutmadığını belirtmiş, hatta zulüm ve aşırılıkları sebebiyle cezalandırıldıklarından bahsetmiştir. Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. İbrâhim'in takipçisi olamadıklarına değinirken; Tevrat'ı tasdik konusunda başarısızlıklarını, ahlâkî-manevî zaafalarını, hahamların fazla yetki sahibi oluşlarını ve aşırı kuralcı tutumlarını, Tevrat'ı tahrif etmelerini, Tanrı'nın seçilmiş insanları olduklarını söyleyerek kibirlenmelerini ve kibirleri sebebiyle İslâm'ı reddetmelerini eleştirmiştir.

Mâtürîdî, Hıristiyanların kendilerini Hz. İbrâhim'e atfetmelerini eleştirirken ise; daha çok İsâ Mesih'in tabiatı, teslis doktrini, ruhbanlık anlayışı ve dinî meselelerde haddi aşmaları gibi konulara değinmiştir. Yani Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb'ın Hz. İbrâhim'in imanına uymadıklarından bahsetmiş, onların Hz. İbrâhim'in yolundan gitmediklerinden söz etmiştir. Zira Hz. İbrâhim kendisini tevhid davasına adanmıştır, hâlbuki Hz. İbrâhim'in yolunda olduğunu söyleyen Yahudiler ve Hıristiyanlar onun tevhid düşüncesine sadakât göstermemişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki Mâtürîdî, Yahudilerin bir muvahhidlik iddiasında bulunmakla beraber, antropomorfizme yönelmeleri sebebiyle; Hıristiyanların ise tevhidi ihlal edecek tarzda bir teslise yönelmeleri sebebiyle Hz. İbrâhim'in yolundan ayrıldıklarına dikkat çekmektedir. Yani o, “*İbrâhim'in yolundayız diyorsunuz ama İbrâhim gibi muvahhid değilsiniz*” fikri etrafında değerlendirmelerde bulunmuş ve Ehl-i Kitâb'ı eleştirmiştir.

Mâtürîdî, Ehl-i Kitâb üzerinden, Ehl-i Kitâb'ın tutumunu eleştirmek sûretiyle esasında “Hz. İbrâhim'in metoduna” dikkat çekmiştir. Zira Hz. İbrâhim, taklitle, taassubla aklı küçümseyen tüm inançlarla mücadele etmiş, şirke ve putperestliğe karşı savaşmış;⁸³ akl-ı selimin ürünü olan doğru bilgiden hareket ederek istidlâlî/aklî tefekkür yoluyla Tanrı'nın birliğine/tevhide ulaşmanın imkânını göstermiştir. İbret almaya ve şükretmeye dayanan metoduyla Hanîf ve Müslim adını alan Hz. İbrâhim, tüm vasıflarıyla hem akla ve hem de gönle hitap ederek insanlığa örnek (*üsve-i hasene*)⁸⁴ bir önder olmuştur. Dahası Allah Teâlâ, “*İbrâhim'in yolundan (inanç sisteminden/dininden/milletinden, insanlığın değişmez değerlerinin bütününden) kendini bilmez kimseler dışında kim yüz çevirebilir ki. Andolsun, biz İbrâhim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o âhirette de iyilerdendir.*”⁸⁵ buyurarak Hz. İbrâhim'in yoluna uymayı “kendini bilmek”⁸⁶ olarak nitelendirmiştir.

83 Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, I, 428-430.

84 el-Ahzab 33/21.

85 el-Bakara 2/130.

86 Mâtürîdî eseri *Kitâbü'l-Tevhîd*'de “kendini bilmek Rabbi'ni bilmektir” ifadesine yer vererek, ne anlama geldiğini açıklamaktadır. O, kendini (nefsini) tanıyan, nefsi üzerinde nazar ve teemmülde bulunan insanın Rabbini de tanıyacağını ifade eder. Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 130; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 66.

SONUÇ

Hız. İbrâhim etrafında yürütölen bir taraftan Yahudilerin kan bağına dayalı seçilmişlik, üstün soy iddiası; diğer taraftan Hıristiyanların sadece İsâ'nın öğretisine uyanların kurtuluşa ereceği, Hız. İbrâhim'in de İsâ Mesih tarafından kutsanacağı düşüncesi yani Ehl-i Kitâb'ın Hız. İbrâhim'e atıf yaparak kendilerinin üstün olduğu yönündeki tartışmaları çerçevesinde Mâtürîdî'nin eleştirileri ve değerlendirmelerinden şu hususları çıkarabiliriz:

Semâvî kitaplardan ve peygamberlerden birine inanmak, hepsine toptan inanmayı gerektirmektedir. Zaten peygamberler ve ilâhî kitaplar arasında, Allah'a kulluğa ve O'nun tek ilâh olduğuna dâvet konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Çeşitli ve yanlış yorumlarla tevhidden uzaklaşan, tahrif edilmiş bir kitaba tâbi olan Ehl-i Kitâb'ın, hem dinde aşırıya gittiğini, hem de peygamberler ve kitaplar arasında ayırım yaparak küfre düştüğünü belirten Mâtürîdî, bu bağlamda peygamberlerden, kitaplardan birini bile inkârın, aslında Allah'ı inkâr anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. O, kurtuluşa ermek için Hız. Muhammed'in peygamberliğine ve Kur'an'a imanın şart olduğunu ifade etmiştir, buradan hareketle Hız. İbrâhim'in yolunda olduğunu iddia eden Ehl-i Kitâb'ın inançlarının da kurtuluşa götürebileceği tarzındaki bir dinî çoğulculuğun Mâtürîdî tarafından asla kabul edilmediğini söyleyebiliriz.

Yeni bir peygamber ve yeni bir şerfat gönderilmesindeki "hikmeti" anlamayan veya anlamak istemeyen Ehl-i Kitâb'ı eleştiren Mâtürîdî, onların çeşitli sosyal, kültürel ve siyasî faktörlerin etkisiyle mevcut "dinî tutumunu" değiştirmek istemediğine ve Hız. İbrâhim'in kendi dinlerinden olduğunu ileri sürerek içerisinde buldukları "dinî geleneği" haklı gösterme çabalarına dikkat çekmiştir. O, burada Hız. İbrâhim'in Yahudi veya Hıristiyan olduğu yönündeki iddialarının aklen de geçersiz olduğunu belirtmiş; "İbrâhim bizim dinimizdendi" şeklindeki söylemdeki hatadan söz ederek Hız. İbrâhim'in dininin, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan yani Tevrat ve İncil'in gelişinden daha önce olduğunu hatırlatmıştır.

Birine yakın olmayı, ona "tâbi olma", "itaat etme" çerçevesinde değerlendiren Mâtürîdî, Hız. İbrâhim'e yakın olanların Hız. İbrâhim'e tâbi olanlar, Resulullâh ve iman edenler olduğunu belirtmiştir. Allah'ın vahiy yoluyla Hız. İbrâhim'le ilgili gerçekleri bildirdiğini, Ehl-i Kitâb'ın ileri sürdüğu iddiaların geçersizliğini ortaya koyduğunu da ifade eden Mâtürîdî, bu durumu akılsızlığı tercih ederek hakkı terk eden Ehl-i Kitâb'a karşı, Allah'ın mü'minlere açık yardım olduğu şeklinde değerlendirmiş, Allah'ın mü'minlerin dostu olduğunu bu olay vesilesiyle de gösterdiğinden söz etmiştir.

Mâtürîdî, aslında Yahudi veya Hıristiyanların Hız. İbrâhim'in "Hanîf" ve "Müslim" olduğunu bildiklerini, fakat kibir ve inatlarından dolayı Hız. İbrâhim'in kendi dinlerinden olduğunu iddia ettiklerini belirtmiştir. Öyle anlaşılıyor ki; Mâtürîdî,

hak ve gerçek tek olduğu hâlde Ehl-i Kitâb'ın Hz. İbrâhim üzerinden kendi din ve mezheplerinin doğruluğunu iddia etmelerini, “deliller üzerinde iyice düşünme-me, alışılan dinî gelenek ve âdetleri körü körüne taklit, inat ve kibir gibi psikolojik zaafılar” gibi nedenlerle ilişkilendirmiştir. O, bu gibi nedenlerin hakîkate ulaşmayı engellediğinden bahsetmiş; vahye dayanan bütün dinlerin aslını ve özünü oluşturan “İbrâhim Dini”nin devamının ise; akli kullanmaya ve delil getirmeye önem veren İslâm dini olduğunu belirtmiştir.

“Hz. İbrâhim’e yakın olma ve onun dini üzerinde olma” yönündeki Yahudi ve Hıristiyanların sebep olduğu söz konusu tartışmaya ilişkin Mâtürîdî'nin değerlendirmelerinin temel vurgusunun, “tevhid dini olan İbrâhim dinini gerçekleştirmekle görevli ve geçerli olan tek şerîatin Hz. Muhammed'in şerîatı olduğunu” açıklamaya odaklandığı anlaşılmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Mâtürîdî'nin Ehl-i Kitâb üzerinden verdiği mesajda; ibret almaya ve şükretmeye dayanan ve asla tevhidden taviz vermeyen Hz. İbrâhim'in “metoduna” vurgu yapılmaktadır. Hz. İbrâhim'in metodunda alışkanlık, taklit ve taassupla vicdanlarının sesini bastıranlar; önyargılardan sıyrılıp düşünmeye, akıllarını kullanmaya, iç seslerine kulak vermeye çağrılmaktadır.

Bu minvalde Hz. İbrâhim'e atıf yaparak kendilerini temize çıkarmaya çalışan, kendilerinin hakîkatin temsilcisi olduğunu iddia eden Ehl-i Kitâb'ın ya da Ehl-i Kitâb gibi körü körüne atalarını taklit edenlerin, bir şeyin dış yönünü (zâhirini) benimseyip akla uygunluğunu araştırmayanların, dinde tartışmayı/gerçeği aramayı kötü gören kimselerin iddialarının geçersizliği açığa çıkmaktadır. O hâlde hakîkat araştırmasında izlenecek en güvenli ve bilinçli yolun, hangi dinin doğru olduğunu yani işin aslını araştırmakla, taklit ve taassubtan uzak durmakla gerçekleştirebileceği ortaya çıkmakta, ancak böyle bir metotla birbirine karışmış gibi görünen doğru ve yanlış ayırt edilebileceği anlaşılmaktadır.

Hz. İbrâhim'in kavmiyle tartıştığı, onların görüşlerini çürüttüğü, sonra da kendi delillerini ortaya koyduğu göz önünde bulundurulursa, hakîkati araştırma yolunda olan herkes için Hz. İbrâhim'in *araştırma ve akıl yürütme metodu* yol gösterici olacaktır. İmâm Mâtürîdî'nin de benimsediği gibi; Hz. İbrâhim'in bu örnek metodu; dinî ilkeleri akli olarak kavrama ve açıklamanın önemine, dinde delil getirmenin değerine, delile dayalı dinî düşünceye vurgu yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet, “Sunuş”, *Hz. İbrahim'in İzinde*, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 2001.
- AYGÜN, Fatma, “Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı”, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2006.

- DÜZGÜN, Şaban Ali, "İsimler'den Kelimeler'e: Adem'den İbrahim'e İnsan Zihninin Tekâmülü", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (2011): 1-6.
- HASANOV, Eldar, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/4 (2014): 676-695.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- HALEVİ, Yossi Klein, "Yahudilik: Ey İsrail", *Başlangıçtan Bugüne Ortadoğuda Tarih ve İnanç*, Washington: 2003.
- HARMAN, Ömer Faruk, "İbrahim", *DİA*, XXI.
- HICKS, L., "Abraham", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, New York: Abingdon Press, 1962.
- İBN MEYMÜN, Ebû İmrân Maimonides Mûsâ b. Meymûn b. Yûsuf, *Delâletü'l-hâirîn*, thk. Hüseyin Atay, Ankara: 1974.
- KAHRAMAN, Abdullah, "Ebû Hanîfe'de Din ve Şeriat Ayrımı Var mı?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 19 (2012): 467-474.
- KIERKEGAARD, Soren, *Korku ve Titreme*, çev. N. Ekrem Düzen, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.
- KING, L. W., "Ur of the Chaldees", *Dictionary of The Bible*, ed: James Hastings, Edinburgh: 1914.
- KUTLU, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Sempozyumu (22-24 Mayıs 2009 İstanbul)*, İstanbul: 2012, s. 39-43.
- KUZGUN, Şaban, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Ankara: Seda Yayınları, 1985.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mîzân Yayınevi, 2005-2011, I-XVII.
- el-MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-zeheb ve meadinü'l-cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, b.y.: Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1994.
- el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. A. Asrar, İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- en-NECCÂR, Muhammed Tayyib, *Târihu'l-Enbiyâ*, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1983.
- ÖNAL, Recep, "Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler", doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- ÖZCAN, Hanifi, *Mâtürîdî'de Dini Çoğulculuk*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1995.
- ÖZDEŞ, Talip, "Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Sempozyumu (22-24 Mayıs 2009 İstanbul)*, İstanbul: 2012, s. 123-137.
- ÖZDEŞ, Talip, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- RYLE, H. E., "Abraham", *A Dictionary of the Bible*, I, ed: James Hastings, Edinburgh: 1903.
- SARIKAYA, Saffet, "Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü", *e-Makâlat*, 3/2 (2010): 147-150.
- SARNA, Nahum M., "Abraham", *Encyclopaedia Judaica*, ed: Cecil Ruth, Jerusalem, II: 112.
- ŞAHİN, Hasan, *Mâtürîdî'ye Göre Din*, Kayseri: 1987.
- TÜMER, Günay, "Âzer", *DİA*, IV: 316.
- UNGER, Merril F., *Unger's Bible Dictionary*, Chicago: 1980.